

НЕБОЈША ПЕТРОВИЋ

Студентски центар
Нови Сад

УДК 94(497.113): 2-8(323.27)

Оригиналан научни рад

Примљен: 01.07.2018

Одобен: 20.07.2018

Страна: 297-310

КОМУНИСТИЧКА ВЛАСТ И РЕЛИГИЈСКА НЕТРЕПЕЉИВОСТ У ВОЈВОДИНИ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТскоГ РАТА

Сажетак: Мишљење да модернизација неминовно води опадању религиозности јер се успешно разрачунава са верским феноменима као што су „сујеверје и „реакционарност” крајње је упитно. Ову заблуду су уочили, мада је никада званично нису признали, властодржци у СССР и осталим комунистичким државама. Наиме, револуционарна власт у Југославији је сматрала да ће упорним компромитовањем, застрашивањем и лишавањем материјалних средстава лако подвргнути црквену хијерахију својој политичкој контроли. Међутим, она је постала симбол отпора и нека врста уточишта за све оне који нису хтели да прихвате нови политички систем. Ипак, религија је временом у друштву, а у великој мери и у свести појединца маргинализована, али су, с друге стране, конфесионални идентитети за све време комунистичке владавине остали неуздрани. Управо захваљујући снази конфесионалних идентитета у Југославији, сукоб између религија и у име религије могао је настати и у одсуству верских убеђења. Овакве сукобе на простору Војводине у првим годинама после Другог светског рата и за време најжешћег комунистичког терора, аутор је детектовао и описао у овом раду.

Кључне речи: Религија, КПЈ, идеологија, терор, сукоб, Војводина, СПЦ, католици, секте

Предвиђања која су средином 20. века самоуверено изнели социолози религија и други друштвени научници о повлачењу и опадању религиозности пред свакодневним притиском модернизације показала су се почетком 21. века погрешним. Осим у Западној Европи где би теорија секуларизације могла да се одржи, данашњи свет је подједнако религиозан као што је и одувек био, а у неким подручјима и више него раније. Најупечатљивији пример је процват ислама, који се односи не само на обнову и јачање вере, већ и специфичног исламског животног стила у потпуности неочекиваног у 21. веку. Друге религије нису у толикој мери супротстављене модерним схватањима, али савремени аналитичари ове проблематике уочавају да је утицај модерности на религијске институције безначајан и да су се религиозни покрети у којима постоји

вера и пракса пуна реакционарног натприродног успешно одржали широм света. (Бергер П, 2008: 14)

Можда ове религије и немају тако уочљиво политичко деловање као Ислам, али у оквиру њих постоје озбиљни политички покрети који немају верске интересе, али користе религију за свакојаке политичке циљеве. Док је средином прошлог века у политичкој утакмици идеологија била најубојитије оружје, сада ову улогу све више добија религија. Самим тим, она све теже и ређе спроводи своју основну мисију; да шири љубав и делује као мировна снага. Тако да нажалост, она у савременом свету све чешће потиче на конфликте и рат. Парадоксално, али она у оваквим сукобима често и јача и добија утицај тамо где људи немају значајније верско убеђење, као што је било на нашим просторима деведесетих година или у дуготрајном конфликту у Северној Ирској.

Када све ово имамо у виду, онда нам запрепашћујуће изгледа подсмешљив став Западних политичара и интелектуалаца према Хатингтоновој тези о „судару цивилизација”. Према његовој визији уместо идеолошких конфликта, свет ће после „хладног рата” бити опхрван сукобом између цивилизација, у оквиру којих је управо религија најважнији кохезиони фактор. (Хатингтон С, Подгорица 2010)) Дакле, религиозни идентитети, а не национални или неки други, играју прворазредну улогу у савременом свету.

Ипак, мора се признати да је на Балкану то одувек свима било јасно. Верски идентитети вековима уназад измешали су се са етничким и политичким идентитетом. Турски освајачи идентификовали су се у толикој мери са религијом да су сви муслимани, било да су грчког, српског, хрватског или албанског порекла, називани Турцима, како у народном говору, тако и у званичној терминологији. Поробљени народи су такође тежили да се асимилирају са својом религијом. Католици су, и после извесног отпора на крају сви постали Хрвати, православни су сматрани Србима итд. Вековима су у име вере једни друге мрзели и убијали. Ако за Други светски рат постоје оспоравања да је у неку руку био верски обрачун између југословенских народа, то већ није случај за босански сукоб приликом коначног распада Југославије.

Чак су и комунисти, као огорчени противници религије у толикој мери уважавали религиозне идентитете да су нашли за сходно да македонску нацију потврде стварајући националну цркву. И то није били све, већ су од становништва исламске вере у Босни и Херцеговини формирали муслиманску нацију, чији део нису били и остали муслимани (на пример Албанци, Турци и Роми) Хомогенизовање становништва на религиозној основи у Босни је и тада била најизраженија, али она је и у осталим југословенским крајевима у значајној мери представљала етничку ознаку. Била је значајан фактор отпора комунистичком режиму и одржавала са већим или мањим успесима дистанцу између југословенских народа.

Самим тим, занимљиво је осврнути се на ове особине религије у времену њеног бруталног потискивања од стране југословенских власти. Затим, истражити њен положај на простору који је конфесионално шаролик али са другачијим историјским развојем од осталих балканских регија. У том смислу, северна српска покрајина у периоду после Другог светског рата, за време нај-

већих комунистичких притисака на религију у Цркве, може нам пружити неке занимљиве информације.

Други светски рат је донео велико страдање, нарочито српском народу и Српској православној цркви. Послератна „Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и његових помагача” утврдила је да је само на подручју НДХ порушено 450 и оштећено 800 православних цркава. (Ђурић В, 2001:116) Како наводи Владимир Дедијер, нигде у Европи у току рата није страдало толико споменика културе, односно верских објеката као на падинама Фрушке горе. (Дедијер В, 1984:35

Међутим и после рата Српску православну цркву, уосталом као и католичку, чекала су тешка времена. Али, Партија је и овде настојала да помоћу религиозних идентитета и истог обрасца који је примењиван у Босни, креира националну политику која је требало да ослаби „српски хегемонизам” у Војводини. Наиме, власт је без консултовања науке нити Буњеваца и Шокаца решила да обичном наредбом констатује да „буњевачке и шокачке националности не постоје” и да се они морају „третирати искључиво као Хрвати без обзира на њихову изјаву”. (Његован Д, 2008:92) Међутим, и поред уступака хрватским националним интересима као и притисцима режима, Хрвати у Војводини су остали лојални Католичкој цркви и незаинтересовани на позиве и апеле комуниста за ангажованије учешће у друштвеном и политичком животу Покрајине. Ипак, изразито непријатељски став Католичке цркве, није допринео бољем односу према СПЦ.

Српска православна црква је због упорности појединих епископа да се настави са спомињањем имена Краља Петра Другог при литургијском и обредном богослужењу, као и због значајно веће подршке током рата четничком покрету, оптуживана за антикомунизам, подршку монархији и осталим реакционарним снагама, као и за одржавање српског национализма. С друге стране, Римокатоличка црква је због свог држања у рату била знатно лакша мета. Заправо, комунистичким партијама у источној Европи највише је сметала чињеница да је католичко свештенство било под неприкосновеним утицајем Ватикана. Југословенски комунисти су многа нерешена питања и проблеме са Италијом користили као оправдање за многоструке активности, чији је циљ био слабљење или кидање ових веза. Приказујући Рим као вековног националног непријатеља, настојали су да код католика разбуктају осећај националне и патриотске дужности и на тај начин уздрмају оданост римском папи.¹ На руку оваквој политици ишли су и потези Ватикана. Папа не само да је подстицао свештенство у Југославији да се супротстави комунистичкој идеологији, већ је крајем јануара 1945. године Хрватском епископату предочио да је „подржавање Немаца мањи грех од пружања подршке Титовом покрету”, Зато се Тито, како нас обавештава Дедијер, састао чак и са надбискупом Степинцем и највероватније покушао да га убеди да створи независну цркву. (Дедијер В, 96)

¹ Јосип Броз Тито је 4. јуна 1945. године у Загребу делегацији католичког свештенства прилично отворено изнео своје мишљење о будућем односу католика и Ватикана: „ Морам отворено рећи да не преузимам право да осуђујем Рим, вашу врховну римску институцију, не, то нећу, али морам казати да ту гледам на ствар критички, јер је та инстанца увијек нагињала више Италији него нашем народу.” Слободна Војводина, 5. јун 1945.

Међутим, док се католички клер у Словенији и Хрватској после Првог светског рата сврстао у редове подржавалаца југословенске државе и дао значајан допринос њеном учвршћивању и стабилности, многобројни фактори и околности су очекивања о сличном понашању 1945. године учинили илузорним.

После оптужби и претњи који нису изазвали значајније критике и оспоравања у земљи и иностранству, револуционарна власт је убрзо предузела конкретне мере. Учење веронауке у школама спутавано је и ограничавано на разне начине, гушено је верско издаваштво а одлучна намера да се спроведу промене у свим сферама друштвеног живота угрозила је опстанак институције црквеног брака. На крају, одузимање црквене земље изнад законом предвиђеног максимума била је најопаснија мера која је све верске заједнице у Југославији оставила на милост и немилост режиму. Испоставило се да је ова мера, и поред тога што је за верске заједнице била итекако болна, Партији обезбедила преко потребну наклоност народа. Наиме, супротстављање аграрној реформи у околностима великог броја аграрних интересената, значило би велики морални пад Цркве у очима сиротиње и верника.² Стога је њихова реакција представљала само апел на разумевање за материјалне потребе и указивање на непотребну брзину и начин усвајања тог закона, без њиховог претходног консултовања.

Ако се Српска православна црква стидљиво оглашавала по питању одузимања земље, то не значи да је ћутање било карактеристичан одговор и на друге врсте притисака. Док је на челу Синода био агилни и храбри митрополит Скопски Јосиф, она је одлучније протествовала због одређених одлука државе и њених органа и јавно указивала и пријављивала код виших власти неприлично понашање појединих локалних функционера.³ Требало је имати храбрости да се на Ускрс 1946. године, однос државе према Цркви и околности у којима се она и верници налазе, пореди са турском владавином. Овакви, може се рећи очајнички потези послали су јасну поруку властима и свим православним верницима. „Данас је слободно проповедати безбоштво. Та ће проповед несумњиво одузети многу и многу душу. Али не бојте се, неће зато ни Црква ни вера у Бога пропасти. Иако се о безбожништву говорило и приповедало кроз хиљаде година, није оно освојило свет, него вера у Бога и данас држи свет”. (Гласник -службени лист СПЦ, 1946)

² Члан 8. Закона о аграрној реформи и колонизацији одређује следеће: 1) Од постојећих поседа појединих богомоља, манастира и верских установа одузеће се само вишак преко 10 ха њихове укупне површине њива, башта, винограда, воћњака, утрина и шума; 2) берским установама, црквама, манастирима, црквеним властима, већег значаја или веће историјске вредности, оставиће се од садашњег њиховог поседа до 30 ха обрадиве земље и до 30ха шуме. Зборник Закона и прописа о аграрној реформи и колонизацији, Службени лист, Београд 1954, 104

³ Он је испред Синода писао и протествовао Председништву владе ФНРЈ због стављања епископа Бачког Иринеја Тирића у кућни притвор, указивао на притиске државних органа на свештенство да се изостави спомињање краља Петра Карађорђевића при литургијском обреду и чак доказивао у марту 1945. године, да је он и даље легитимни представник државе. Затим је храбро тврдио да је забрана веронауке у црквама и другим местима изван школе у „наоштријој противности са основним начелима новог Устава”. Такође, он је потписник једног дописа Председништву ФНРЈ од 17. септембра 1946. године, у којем се протествује због многобројних испада против Цркве и свештенства државних органа, који су били у супротности са постојећим законским и уставним прописима. Митрополит Скопски Јосиф–Мемоари, приредио Протојереј Велибор Џомић, Никшић 2008, 331-371

Пошто оваква политика није донела никаквих резултата, већ је притисак додатно појачан, православна црква је, нарочито по патријарховом повратку, настојала, сходно византијској традицији, да успостави неку врсту сарадње и са комунистичким властима. Јер за разлику од Римокатоличке цркве иза које је одлучно стајао Ватикан и владе великих сила, СПЦ је била, као никада до тада, усамљена у својој борби са атеистичком влашћу. Ипак, власт је морала бити обазрива према патријарху због његовог несумњивог патриотизма, великог угледа и ореола страдалника у немачком концентрационом логору. Тако да је његова спремност на сарадњу, више представљала дипломатску флексибилност, него попустљивост пред комунистичким насртајима.

За то време, Римокатоличка црква традиционално супротстављена световној власти и захваљујући значајној подршци међународног фактора, пружала је огорчен отпор. Из Ватикана су се упорно одржавале и шириле вести о Југославији као диктаторској и тиранској земљи у којој нису постојале институције које би гарантовале правду, независно судство и у којој је нарочито католичка црква прогањана и изложена неправди ауторитарног режима. Пошто је католичко свештенство показало висок степен лојалности римском папи, власт је њихово држање приказивала издајничким и антинационалним. Како су оптужбе из Ватикана расле, појачавала се и репресија према католичким свештеницима. Велики број свештеника је позиван пред суд због отвореног или прикривеног отпора према постојећој власти, одржавања тајних веза са иностраним службама или због наклоности према усташком режиму и сарадње са преосталим диверзантским групама. (Живојиновић, Д, 152)

Власт је сматрала да ће упорним компромитовањем, застрашивањем и лишавањем материјалних средстава лако подвргнути црквену хијерархију својој политичкој контроли. Међутим, пошто је њихов крајњи идеолошки и друштвени циљ био више него очигледан, Црква је била присиљена да огорчено брани своје позиције у друштву. Често се и свесно жртвујући, њени свештеници и епископи постајали су слично њиховим славним претходницима-мученици настрадали од прогонитеља Христовог учења. На тај начин, Црква је постала симбол отпора и какво такво уточиште за све оне који нису хтели да прихвате, како материјалистичку идеологију, тако и нови политички и друштвени систем. У једном критичном тренутку развоја религиозне свести у целом свету, Римокатоличка црква у комунистичким системима постала је нека врста духовног штита од свакодневне и свеprisутне комунистичке пропаганде. Ма како то иронично звучало, али она је постала и нека врста духовног хоризонта за све оне који су желели да се извуку из муља тоталитарног режима и живе живот слободног човека.

Снага и утицај цркве на територији Војводине, нарочито међу српским становништвом, била је традиционално велика. Срби као најбројнија нација на овим просторима имали су и најбројније свештенство.⁴ Осим традиционалних

⁴ Тако је 1947. године, број свештенства традиционалних цркава у Војводини био следећи: СПЦ-227, Католичка црква-204, Румунска-27, Русинска(гркокатоличка)-23, Реформаторска-7, Небојша Петровић, Однос власти према Цркви у Војводини 1945-1950, Култура полиса, бр. 6/7, Нови Сад 2007, 320

цркава, у Војводини је било и мноштво верских секти, чији се број 1947. године процењивао на око 20.000.⁵

Међутим, управо су на подручју Војводине, одмах по доласку партизанских јединица предузете мере којима је показано неповерење према највишим црквеним ауторитетима. Стављањем у кућни притвор бачког епископа Иринеја Ћирића, зато што је за време рата издао један распис антикомунистичке садржине и што је прихватио чланство у горњем дому мађарског парламента, представљало је почетак комплексног агитационог рата.⁶ У ствари, тужиоцима и није било толико у интересу да докажу кривицу појединаца, колико да се црква дискредитује и народ одвоји од њеног утицаја.⁷ Да би се то постигло притисак је морао бити дозиран а напади аргументовани. Али са већ увреженим схватањем да се рад и идеолошка исправност вреднују интензитетом напада на идеолошке непријатеље, то је за већину активиста на терену био недостижни задатак. Стога, и поред тога што су напади и притисци на Цркву и свештенство постали масовни и брутални, државни органи су реаговали само онда када би проценили да могу изазвати велике политичке штете на унутрашњем и нарочито спољном пољу. Као што је био случај од 9. јула 1945. године, када је начелник одељења за школство у министарству просветеДФЈ морао, Главном НОО Војводине и обласном народном одбору Косова и Метохије послати упутство којим забрањује њиховим просветним властима да од свештених лица који раде у школама захтевају да се „расчине” (распопе). (Докњић Б, 2009: 226)

Разграђивање културног идентитета био је предуслов за лакшу и квалитетнију изградњу нове друштвене свести засновану на материјалистичком учењу и комунистичким митовима. Тако, нови Устав од 31. јануара 1946. године, не само да је одузео Цркви друштвени и политички утицај, већ је створио законске услове за додатне притиске. Устав је забранио ангажовање Цркве и вере у политичке сврхе и постојање политичких организација на верској основи. (Стевановић Ј, 1953:142) И ту је власт веома вешто искористила велике покоље за време рата који су били детерминисани најчешће верским разликама. Стога су државни и партијски функционери често истицали ову чињеницу, доказујући ваљаност овог Закона. „Ми смо Уставом и законима онемогућили свако сијање шовинизма и националне мржње, нарочито на вјерској бази”.⁸

⁵ На територији Војводине поске рата деловале су следеће секте или Цркве које нису биле традиционално везане за ово подручје: Адвентисти, Баптисти, Плави крин, Хришћанска заједница младих људи, Хришћанска заједница слободне браће, Надувари, Исајлово друштво, Јеховисти, Методисти, Адвентисти другог реда, Духовисти, Реформатори и Назарени, који су били и најбројнији (око 10 000)

⁶ При том се није узимало у обзир да је његовом иницијативом спасено из мађарског логора Шарвар и размештено по Бачкој епархији 2800 деце и 180 мајки са одојчадима. Гордана Петковић, Епископ Иринеј Ћирић, Нови Сад 2015, 5

⁷ На суђењу групи фашистичких злочинаца, командант окупираног Новог Сада генерал Ференц Бајор-Бајер, одговорио је на упорно инсистирање судије да је владика Иринеј био код њега у депутацији и том приликом одржао говор у којем је наводно изразио радост што су се Нови Сад и Бачка вратили у „крило матере отаџбине”. Слободна Војводина, 27. октобар 1946.

⁸ Изјава Јосипа Броза у току разговора са представницима америчких цекава, Слободна Војводина, 17. август 1947.

говорио је први човек КПЈ, када је желео да умири стране новинаре и делегације.

Ипак, одмах по ослобођењу намера комуниста није била да се одмах угуши религија, већ да се улога Цркве сведе на обављање верских обреда, чиме би се елиминисао њен политички утицај. Али, на овај начин било је олакшано хапшење свештеника, јер очигледно, и није било претерано тешко доказати њихову политичку активност.⁹ Нарочито када су се као политичко деловање почели сматрати и јавна молепствија, сабори, организовање физкултурних акција и разне врсте забава за младе. Истина, било је појединих случајева када су групе грађана користиле одређене манифестације верског карактера као провокацију уперену против власти. Илустративан је случај у Руми када је преношење бадњака прерасло у бесомучну пуцњаву из ловачких пушака, нарочито испред зграде С.Н.О-а и среског комитета.(АЈ. ЦСКЈ,V;К-VII-9)

Ипак, занимљиво је да је код православног становништва у Војводини антирелигиозна пропаганда имала већег утицаја него код римокатолика. Они су се све до 1955. године када је нови Закон о државним празницима дефинитивно уклонио верске празнике из годишњих календара државних празника, успешније опирали антирелигиозној пропаганди државе. Чак су и чланови Партије у већој мери поштовали одржавање верске традиције и обреда, што нам показује пример новосадског бродоградилишта, када је за време католичког Божића на посао дошло само пет радника, „тако да се нису одазвали ни чланови КП.”¹⁰

Па ипак, прослава верских празника, нарочито Божића код српског становништва у Војводини имала је осим религиозног и национални карактер. Партијска документа су прославе Божића често квалификовале као манифестације „велико-српских непријатељских елемената”. Нарочито су им сметале јавне манифестације попут јахања коња, изношења вина на улице, паљење бадњака и сл. Однос Срба према овом празнику најбоље је описао један члан Партије из Руме, „по чему бих ја био Србин ако не бих славио Божић”.(АВ.Ф.334.1554) Пропаганда против прослављања највећег хришћанског празника, често је изазивала жестоку реакцију становништва и то у местима у којима је Партија имала нарочито велики утицај и подршку. У Сремској Митровици су студенти првог дана Божића пуцали из прангија по читавом граду и провоцирали гимназисте који су тог дана ишли у школу. У Шуљму је чак дошло и до физичког обрачуна између чланова КП који су на овај празник организовали пољопривредне радове и сељана који су их због тога осуђивали.(АВ.Ф.334.1588)

Као што видимо, њихов однос према религији и Цркви имао је у овом периоду идентитетски карактер. Страдања Срба су била свежа, а партијска

⁹ Током 1947. године на простору Војводине ухапшено је 9 римокатоличких, 4 православна и 1 гркокатолички свештеник. Небојша Петровић, Политика на селу 1945-1950, Нови Сад 2009,223

¹⁰ Осим примера новосадског бродоградилишта, исти извештај обавештава нас о величини утицаја религије на римокатоличко становништво. Тако су за време католичког Божића 1949. године, радници католици у већини предузећа и државних имања на територији Војводине славили Божић, међу њима је био и значајан број чланова Партије.А.В. Ф.334. 730

пропаганда још није покренула пропаганду релативизовања жртава Другог светског рата. Осим тога, доминантна улога Срба у партизанским јединицама и сама обнова Југославије стварали су у првим послератним годинама код нашег народа у Војводини победничку еуфорију и јачали иначе јак национални понос. И поред тога што је национални идентитет био дубоко повезан са СПЦ, то се није значајније одразило на чврстину религиозних осећања. У том смислу пропаганда и „дух новог времена”, већ су имали значајног утицаја. О томе нам сведочи и академик Дејан Медаковић, који је у ово време као младић обилазио православне светиње по Срему „Пристајање на њихово обесвећивање већ је био довољан доказ о великом прелому с којим смо се тако брзо сродили”. Медаковић Д, :840)

С друге стране, репресалије нису поколебале врх Католичке цркве на челу са надбискупом Алојзијем Степинцем, чији су конзервативизам, антикомунизам и мржња према Југославији парирали одлучности и жестини КПЈ. Осим тога, Црква је подршку и инспирацију за огорчену борбу против режима и атеистичке идеологије несебично добијала од Рима и других западних престоница али и од снаге и великог утицаја који је имала у народу.

У том смислу, као што нам и Екмечић сведочи, мора се признати да је у периоду успостављања комунистичке власти, подршка верника Римокатоличкој цркви у Војводини била упадљивија од оне коју је уживала СПЦ. Цркве су по правилу биле добро посећене, свештенство је било много упорније, снажљивије и практичније у борби против утицаја КПЈ. Исто као и комунисти, свештеници су велику пажњу посвећивали омладини. Чак су се служили и сличним средствима, тако што су организовали црквене свечаности и проповеди истовремено са разним акцијама Партије. Један извештај из септембра 1946. године наводи да се под утицајем „католичких попова налази 70% народа.”(Записник са саветовања у ПК са секретарима ОК, 28, септембар 1946.)Разлоге треба тражити у чињеници да су Мађари, Немци па и Хрвати на овом простору у односу на своје саплеменике припадали културној и националној периферији, до које су нова знања, научна достигнућа и модерне идеје спорије стизале. Такође, ови народи, за разлику од значајног броја Срба који су много масовније учествовали у НОП-у, комунистичку власт у првим годинама после рата нису доживљавали као своју. Док су Срби обнову Југославије видели као своју велику победу, други су у великом страху очекивали освету за злочине које су починили војници њихових матичних држава и појединци из њихових редова.

Неколико месеци колико је трајала тзв Војна управа, показали су да ови страхови никако нису били безразложни. Изложени поругама већина је утеху налазила под окриљем Цркве а снагу за борбу против страха и безнадежности у духовном надахнућу коју је она пружала. С друге стране, свештенство је упорно и са великом енергијом саветовало вернике и становништво против уласка у комунистичке организације. „Они нарочито настоје да одвраћају вернике од уписа у Фронт и активно суделовање у раду Фронта”, наводи се у једном партијском извештају за Нови Сад. (АВ, Ф.334.1073/2) Заправо, комунисти су били свесни да је партијска организација, као што је случај у Петроваради-

ну многим војвођанским местима, због деловања „католичких попова” имала изузетно слаб утицај на локално становништво. (АВ. Годишњи извештај за Војводину, 1947) Нема сумње да је оваква активност у значајној мери допринела изузетно великој и вишегодишњој политичкој пасивности Хрвата и националних мањина у Војводини. Пошто су комунисти тежили апсолутној власти, за њих овакав развој ситуације није био прихватљив.

Држање суботичког бискупа Будановића је нарочито иритирала покрајинску власт. Од његове способности и утицаја на словенско католичко становништво зазирао је и мађарски окупатор, те је за време окупације две године провео у интернацији у фрањевачком манастиру на Карпатима. (Буразор Г, 2017:131) Он је био личност завидних организационих способности, што му је у комбинацији са великом опрезношћу, омогућавало да без већих последица чврсто држи свештенство и велики број верника далеко од комунистичког утицаја.¹¹ Црква је у ово време своју снагу демонстрирала одржавањем честих процесија у којима је учествовао запањујуће велики број људи.¹² Управо је снага Цркве и њен велики утицај на католичко становништво у Војводини, вероватно у одређеној мери и допринело одлуци да обрачун са свештенством не изгледа брутално и сурово као у другим деловима Југославије.

Историјско искуство Рима у световним стварима најмоћнијих европских држава, изградило је и код обичних свештеника представу о сопственој величини и значају. Многи од њих су били спремни да на прве знаке охолости, јавно, као жупник Жабаревић из Петроварадина, изнесу став „да цркви треба показивати поштовање као што се од цркве тражи да поштује државу.”¹³

Њиховој дисциплини допринело је и дубоко неповерење и чак мржња коју су комунисти изражавали и према оним свештеницима који су били спремни на сарадњу. Стиче се утисак да се активност у раду са Хрватима свештеника Маснића, у партијској документацији оцењује негативно само зато што је свештеник. Било је уобичајено властите неуспехе у својим местима правдати лошим или негативним радом „попа Маснића”.¹⁴ Када се критиковао рад партијских организација међу Хрватима, закључено је да је због лошег рада „Маснић испао заштитник Хрвата, па и утицај цркве јача”. (АВ, Записник са седнице ПККПС за Војводину, 25. јун 1946.)

¹¹ Према процени ОК Суботице од 79 римокатоличких свештеника 58 је било непријатељски настројено према комунистичкој власти. А.В. Записник са саветовања у ПК са секретарима ОК-а, одржн 28. септембра 1946

¹² Процесија у Бачкој Тополи на Тјелово окупила је више од 4000 људи, којима су се организовано са својим учитељима придружила и деца из основне школе. А.В. Записник са састанка ПККПС за Војводину одржан 16. јула 1947.

¹³ Жупник Адам Жабаревић био је одмах од ослобођења члан МНОО Петроварадина и због свог угледа поштован од представника нове власти. Пошто се на једну црквену манифестацију нису одазвали представници МНОО-а и антифашистичких организација, јер су сматрали да црквени и државни празници немају додирних тачака, он се после горе изнетих речи повукао из МОО. Милош Лукић, Петроварадин у прошлости, Нови Сад 1992, 342

¹⁴ „Он одлази у хрватска места без да се јавља код средског одбора Фронта, а после његовог одласка ситуација се погоршава, пример су Голубинци где се највише одразио његов негативан рад. Ми смо мишљења да њега треба упослити и да што мање има времена. а кад иде добро би било знати”. А.В.Ф.334.1141

Пошто је Црква нарочито у Војводини била погођена аграрном реформом, католички свештеници су покушали да искористе свој велики утицај на аграрну сиротињу како би омели њено спровођење. „Ви сиротиња не треба да узимате од богатих земљу јер је то њихово”, биле су речи којима су свештеници саветовали вернике по многим војвођанским селима. (АВ. Записник са састанка ПККПС за Војводину, 16. јул 1946) Осим отпора материјалним губицима и слабењу духовног и друштвеног утицаја, њихови ставови и деловање међу верницима, пре свега хрватске националности, супротстављали су се политичким намерама режима и на оним пољима која нису имала додирних тачака са религијом и Црквом. Тако су поједини свештеници на северу Војводине активно радили на спречавању оснивања и омасовљавања ХРСС убеђујући Хрвате да је „то прилепак КП”. Осим тога, њихово непријатељство је било видно и приликом одржавања избора, када су многи католички свештеници отворено агитовали против гласања или за гласање у кутију без листе.

Стога је упућена претња властима у Посланици и активније опозиционо деловање, помогла истакнутим комунистичким функционерима да донесу одређене закључке о сарадњи врхова Цркве са одређеним терористичким организацијама које су у ово време биле активне на простору некадашње НДХ. Тако је Бакарић упозорио да је циљ Посланице било повезивање католичке хијерархије са остацима усташа у земљи. (Живојиновић Д, 145) Наравно, ова оптужба и није била без основа, имајући у виду релативно благонаклон став Цркве према НДХ али и доста несмотрености и лаковерности појединих свештеника у контактима са сумњивим појединцима и терористичким групама. Ту се пре свега мисли на крижарски покрет, који није имао, осим имена, никакве везе са предратним покретом крижара, једне од струја у Хрватском католичком покрету. Заправо, иако им је религија била изузетно важна и у свом имену се позивали на Христа, они и нису били верски покрет. (Раделић З, 2011:15) Али велики притисак режима на црквену хијерархију, и страх за опстанак Католичке цркве, навео је многе свештенике да поверују како су крижари логично решење.

Овакви иступи за власт су били више него добродошли. Повезивање Цркве са герилским деловањем крижара није само имало сврху њеног компромитовања, већ коначног обрачуна са непомирљивим великодостојницима. Александар Ранковић је тврдио да је распадање преосталих усташких банди „зауставио један део вишег католичког клера, који у том моменту преузима бандитизам у своје руке, ставља га под своје руководство, шаље тамо не само своје заставе, благослов и новчана средства, него и своје функционере-попове”. (Слободна Војводина, 4. мај 1949.) Он је пре свега мислио на надбискупа Алојзија Степинца, чија се сумњива активност за време рата наставила и у поратном периоду. Вера стављена у службу снажне мржње према комунистичком покрету угрозила је и надбискупа и Католичку цркву. Степинац је на посредан и непосредан начин доведен у везу са крижарским покретом. Оптужен је за састанак са усташким пуковником у Надбискупском двору, примање писама од усташког пуковника Мошкова и што је његов лични секретар Иван Шалић прикупљао лекове за крижаре и што је присуствовао освећењу крижарске заставе у капели надбискупског двора. (Раделић З, 160.) Суђење и осуда најистак-

нутије личности Римокатоличке цркве у Југославији значило је и елиминисање важног центра окупљања опозиције из реда хрватског народа и других католичких верника. Очекивало са да ће обезглављивање Цркве довести до додатног застрашивања нижег свештенства и успостављања за власт толико жељене контроле.

Мада о крижарима на подручју Војводине до сада није писано, њихова активност је и на овим просторима била видљива. Власт је апстинирање хрватског становништва од партијског рада и манифестација тумачила „реакционарним” деловањем католичких свештеника и „хватањем дубљег корена” крижарског покрета.

На суђењу крижарској банди пред Врховним судом у Новом Саду, која је починила страшне злочине у Срему, нарочито је истицана њихова веза са католичким клером. Захваљујући исказу једног оптуженог да „никада не би постао крижар да га на то није наговорио његов свештеник” и да је једна опатица била организатор њихове шпијунске мреже, новинар Слободне Војводине је закључио да издајнички део католичког клера и није могао другачије да поступи, јер их са крижарима „повезују заједнички злочини.” (Слободна Војводина, 17. март 1946.) Нарочито је бискупски двор у Суботици сумњичен да подржава крижарске групе на северу Војводине.¹⁵ Из двора бискупа Будановића, како наводе многобројни извештаји ПК, развијао се непријатељски рад против државе, те је исто као у случају Степинца, ухапшен најближи бискупов сарадник који је био у вези са „бандитском усташком групом буњевачких интелектуалаца”. (Петровић Н, 219) Затим је приликом врбовања свештеника за улазак у свештеничка удружења, МК у Суботици од седам католичких свештеника само једном одобрио помоћ, јер су „остали били увучени у рад усташко-крижарске групе.” (АВ,Ф.334.696)

Дакле, не само ниже, већ и највиши црквени кругови, вероватно су инспирисали или директно помагали герилски покрет који је представљао остатке злогласних усташа. Чак и да то није био случај у мери како га приказивала комунистичка пропаганда, чињеница да је герилски назив толико повезан са Црквом, указује нам на религију као најважније надахнуће ових злочинаца. Они су у име Христа и крста убијали, не само комунистичке представнике, већ и читаве породице недужних људи. У исто време, католички великодостојници нису осуђивали ове крвнике, већ су се само бранили да са њима нису имали никаквих контаката. Ако ниже свештенство, недовољно образовано, информисано и очајно због напада режима није одолело утиску о крижарима као природним савезницима, то се није смело догодити и представницима високог клера.

Поред вођења комплексног агитационог рата и „разобличавања” оних свештеника који су се бавили политичким радом, КПЈ је постепено повећавала притисак на Римокатоличку цркву, а није се устручавала ни од хапшења. Илу-

¹⁵ Када је у Суботици у другој половини 1947. године разоткривена „усташка банда која је имала утицаја нарочито у редовима хрватске интелигенције”, Добривоје Видић је на седници ПК оптужио бискупски двор у Суботици, да их је „непосредно подржавао.” А.В. Записник са седнице ПК одржане 18. октобра 1947. године

страције ради, од укупно 14 ухапшених свештеника на територији Војводине током 1947. године, било их је 9 католичких. (АВ, Годишњи извештај ПККПС за Војводину 1947.)Због овако драстичних мера режима и нарочито хапшења надбискупа Алојзија Степинца, дошло је по мишљењу ОК Сомбора, до страха код католичког свештенства и уочљивог застоја њихове „јавне непријатељске делатности”. (АВ, Записник са саветовања у ПК са секретарима ОК, 28 септембар 1946.)

Међутим, велики напори које је Партија улагала у „раскринкавање” католичког клера и слабљење њиховог утицаја на католичке вернике, показао се изузетно тешким подухватом, са крајње неизвесним исходом. Чак ни улазак у Партију, за већину католика у Војводини није значило и раскидање са „религиозним предрасудама и реакционарима у мантији”. Док су више партијске и државне структуре биле опседнуте страхом и убеђењем да ја Римокатоличка црква представља можда и најопаснијег противника, обично чланство и активисти на терену у значајној мери остали су и даље привржени религији и католичком клеру. И поред тога што је ПК овакво понашање тумачио и као издају, јер „попови на исповедима покушавају да сазнају партијске тајне, а има их који говоре, па тако постају агенти непријатеља у КП”(АВ, Записник са састанка ПККПС за Војводину, 16. јул 1946.), партијска документација обилује примерима утицаја римокатоличких свештеника на војвођанске чланове и више функционере КПЈ. Од сахрањивања са свештеницима, венчавања у цркви, присуствовања разним обредима и религиозним светковинама, комунисти се нису устручавали и да, као у Врбици и Мајдану, „одложе сатанак ћелије да би ишли у цркву”.

Разлоге оваквог понашања треба тражити у чињеници да се власт у овом периоду још није сматрала довољно снажном да затре религиозна осећања верника нити да уништи Цркву, већ да успостављајући контролу над њом онемогући њено ометање убрзаних друштвених промена.¹⁶ Такође, честе изјаве највиших државних функционера, упућене махом иностраној јавности, о уставом гарантованој слободи религије, имало је одјека и у Југославији. Стога је много тога чланству на терену по овом питању остало нејасно и недокучиво. Ипак, овакве појаве откривале су снагу вере али и додатно учвршћивали уверење код партијских и државних врховника у неопходност још непосреднијег изражавања своје политичке воље.

У свом реферату „О религији и сектама” Мирко Тепавац је закључио да толерантнија политика према католичкој цркви у Војводини није донела очекиване резултате јер је она осим критике доминације СССР у ИБ-овским државама, несмањеном жестином наставила супротстављање политици КПЈ. Тако да је „израсла у основну реакционарну политичку силу, која директним или индиректним путевима успева да оствари утицај на знатан део становништва, нарочито на селу”.(АВ, Записник са седнице ПККПС за Војводину, 16.

¹⁶ Овакво гледиште је Јосип Броз Тито објаснио у разговору са представницима америчких цркава. „Ми мислимо да извесни католички кругови ако већ неће у томе да учествују најактивније не треба бар да нам сметају. Ми их не присиљавамо да морају на томе да сарађују него само тражимо да нам не сметају ако већ неће да сарађују. Слободна Војводина 7. август 1947.

јануар 1952.) Колико је дугогодишњи сукоб са Ватиканом и непопустљивост католичког свештенства у Југославији фрустрирајуће деловала на југословенске комунисте, показује Тепавчево виђење нове политике према Цркви. „Уз постојање политичке борбе (не против цркве директно него против непријатељских схватања које они шире и цркве индиректно) сурове административне мере су потребне и неопходне”.

Било је мало свештеника који су могли пренебрегнути овакву претњу. Свакако да се нису плашили спаљивања али оптужба за јерес је несумњиво представљала неповратно удаљавање од Католичке цркве.¹⁷ Крајња мера коју је бискуп предузео показује да прекидом дипломатских односа са Ватиканом није ослабила отпорност домаћег свештенства на притиске режима. Они не само да нису доносили важне одлуке без сагласности из Рима, већ су показивали одлучност за сукобљавање са југословенском државом до крајњих граница.

Ипак њен утицај, као и религиозна осећања католичког становништва у Војводини се временом смањивао. Инсистирање ПК на позитивној дискриминацији према Хрватима, као и у целом свету пад оних вредности који представљају ставове о неопходности Бога и религије условили су слабљење утицаја Цркве на шире слојеве становништва. Исто тако и СПЦ се морала помирити са позиционирањем КПЈ у свим сферама друштвеног живота. Али као што смо већ рекли на почетку излагања, Партија је и поред успостављања чврсте контроле у држави и све веће атеизације друштва, изнад свих очекивања толико уважавала религиозне идентитете да је чак муслиманском становништву словенског порекла признала посебну народност. Док је режим био снажан, он је владао чврстом руком, сматрајући да ће маргинализовањем религије спречити националне конфликте. Међутим, распад комунистичке идеологије значио је и обнову утицаја Цркве и старих анимозитета. Колико је десекуларизација југословенског друштва утицала на бруталне етничке сукобе у Југославији деведесетих година, остаје важно питање друштвених наука.

Литература:

1. Piter Berger, *Desekularizacija sveta*, Novi Sad 2008.
2. Veljko Đurić Mišina, *Srpska pravoslavna crkva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941-1945. godine*, Veternik, 2001.
3. Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, Teći tom*, Beograd, 1984.
4. Dragoljub Živojinović, *Vatikan, Srbija i stvaranje jugoslovenske države 1914-1920*, Beograd 1995.
5. Mitropolit Skopski Josif –Memoari, priredio Protojerej Velibor Džomić, Nikšić 2008.
6. Dragoljub Živojinović, *Vatikan, katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941-1958*, Beograd 1994. Nebojša Petrović, *Odnos vlasti prema Crkvi u Vojvodini 1945-1950*, Kultura polisa, br. 6/7, Novi Sad 2007.

¹⁷ „После бискупове окружнице сви су се пасивизирали сем двојице. Дошли су да се извину: остаћемо кажу без хлеба”. Седница ПК, одржана 13. јуна 1953. године

7. Gordana Petković, Episkop Irinej Ćirić, Novi Sad 2015.
8. Branka Doknić, Milić F. Petrović, Ivan Hofman, Kulturna politika Jugoslavije 1945-1952, Zbornik dokumenata, Knjiga I, Beograd 2009.
9. Jovan Stefanović, Odnos između crkve i države, Zagreb 1953.
10. Nebojša Petrović, Politika na selu 1945-1950, Novi Sad 2009, 223
11. Gavro Burazor, Bački Bunjevci za vrijeme Drugog svjetskog rata 1941-1945, Kultura i identitet Bunjevaca, Novi Sad 2017.
12. Miloš Lukić, Petrovaradin u prošlosti, Novi Sad 1992.
13. Dragoljub Živojinović, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941-1985.
14. Zdenko Radelić, Križari: gerila u Hrvatskoj 1945-1950., Zagreb 2011, 15
15. Vojvodina 7. avgust 1947.

Извори:

1. Arhiv Jugoslavije (AJ) CKSKJ,V; K-VII-9
2. Arhiv Vojvodine (AV) F.334.

Периодика:

1. Službeni list, Beograd 1954.
2. Slobodna Vojvodina, 27. oktobar 1946.
3. Glasnik-službeni list SPC, Beograd 1. april (19. mart) 1946.

COMMUNIST GOVERNMENT AND RELIGIOUS HOSTILITY IN VOJVODINA AFTER THE WORLD WAR II

Summary: Belief that modernization inevitably leads to decreasing of religiosity because it successfully confronted denominational phenomena like „superstition” and „reactionary” is utterly questionable. This mislead was spotted by authorities in Soviet Union and other communist countries, even though they have never admitted that. Namely, communist government in Yugoslavia considered that with their constant compromising, intimidating and deprivation of material means the church hierarchy will easily be subjected to their political control. However, it became a symbol of resistant and some sort of asylum for all of those who did not want to accept new political system. With time in society and in individual's conscious religion became marginalized, but on the other hand all the confessional identities through out the communist rule remained untouched. Thanks to the power of confessional identities in Yugoslavia the confrontation between religions and in the name of religion could appear even with lack of religious convictions. The confrontations like this in the territory of Vojvodina in the first years after the World War II and during the fiercest communist terror the author has detected and described in this paper.

Key words: religion, Communist Party of Yugoslavia, ideology, terror, confrontation, Vojvodina, Serbian Orthodox Church, Catholics, sects